

¹Василь Петрик, ²Максим Ющенко, ³Тарас Піняжко

¹кафедра архітектури та реставрації Національного
університету «Львівська політехніка»

ORCID: 000-0001-7960-2239

²Державний історико-культурний заповідник у м.Белзі

ORCID: 0000-0001-8884-570X

³Архітектор Kiss Architektur ZT GmbH, Відень, Австрія

REINFORCEMENT OF THE LYSA GORA GROUP OF THE MYKOLAYIV-ROZVADIV BRIDGEHEAD FORTIFICATION

УКРІПЛЕННЯ ГРУПИ ЛИСА ГОРА МИКОЛАЇВ- РОЗВАДІВСЬКОГО ПЕРЕДМОСТОВОГО УКРІПЛЕННЯ

© Петрик В., Ющенко М., Піняжко Т., 2020.

Анотація: в статті розглядається одна з груп укріплень III-го етапу будівництва Миколаїв-Розвадівського передмостового укріплення (тет де пон), яка мала назву Gruppe Lysa gora (Група Лиса гора). Фортифікації групи «Лиса гора» зараз перебувають під загрозою знищення через активний розвиток господарської діяльності з розробки родовищ піску у відкритих кар'єрах. Метою статті є введення в науковий обіг інформації про одне з ключових укріплень Миколаїв-Розвадівського тет де пону, пропозиції подальшого використання цього об'єкта культурної спадщини.

Ключові слова: тет де пон, передмостове укріплення, Лиса гора, Миколаїв-Розвадів, Галичина, Перша Світова війна.

Постановка проблеми

Архітектура фортифікаційних споруд часів Першої Світової війни на території України зберіглася зі значними втратами. З чималої кількості різноманітних укріплень, що будувалися Австрійською імперією, найпотужніші фортеці на північ від Карпат були збудовані поза територією, що тепер входить в межі кордонів сучасної України: Краківська фортеця, Перемиська фортеця. Миколаївська фортеця (Миколаїв-Розвадівське передмостове укріплення) є на сьогодні найкраще збереженим зразком австрійських стаціонарних та польових фортифікацій такого типу в Україні. Це – унікальна для України та важлива пам'ятка військової історії та фортифікаційного європейського будівництва другої половини XIX – початку XX ст. Однак комплексні наукові дослідження цієї пам'ятки розпочалися лише в останнє десятиліття, і лише у 2017 р. пам'ятка була внесена до Державного реєстру пам'яток України. На жаль, відсутність широкої інформованості про пам'ятку призвела до знищення внаслідок господарської діяльності частини польових укріплень та печерних сховищ, а у 2019 р. постала реальна загроза повного знищення укріплень групи «Лиса гора». З метою збереження пам'ятки робоча група, до якої входили автори статті, виконала натурні та архівні дослідження цієї групи укріплень, за результатами яких визначено території складових частин та визначено зони охорони пам'ятки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Укріплення групи «Лиса гора», як і повний комплекс укріплень Миколаїв-Розвадівського тет де пону, дотепер не були висвітлені як окремий комплекс у фахових наукових виданнях з

історико-архітектурної тематики та спеціалізованих виданнях з історії фортифікацій. Водночас попередньо історичні розвідки про передмостові укріплення Розвадова та Миколаєва опублікував д.і.н. Леонтій Войтович (Войтович, 2019), загальний огляд історії формування цього оборонного комплексу висвітлені як в окремих публікаціях М.Ющенка (Ющенко, 2014, 2015), так і в спільній оглядовій статті авторів (Ющенко, Петрик та Піняжко, 2019). Водночас у науковій літературі існує версія О.Корчинського, який атрибує печерні сховища групи «Лиса гора» як комплекс печерних храмів-святилищ, що були, на його думку, споруджені як язичницькі храми у другій половині VIII ст. і функціонували на першому етапі християнізації регіону як християнські об'єкти у X – XV ст. (Корчинський, 2011, с.236-252). Вагомим внеском О. Корчинського, попри суб'єктивність його інтерпретацій об'єктів, є введення в науковий обіг детальних обмірів печерних сховищ південної частини групи «Лиса гора».

Мета статті

В статті розглядається одна з груп укріплень III-го етапу будівництва Миколаїв-Розвадівського передмостового укріплення (тет де пон), яка мала назву Gruppe Lysa gora (Група Лиса гора). Укріплення групи «Лиса гора», що займали ключове положення в системі нових укріплень, зараз перебувають під загрозою знищення через активний розвиток господарської діяльності з розробки родовищ піску у відкритих кар'єрах. Метою статті є введення в науковий обіг інформації про одне з ключових укріплень Миколаїв-Розвадівського тет де пону, представлення основних форм і шляхів його збереження і подальшого використання як об'єкта культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу

Миколаїв-Розвадівське передмостове укріплення (Bruckenkopf Mikolajow-Rozwadow) – комплекс укріплень, що захищали мостові переправи (шосейну та залізничну) через р. Дністер біля м. Розвадів з під'їздами через м. Миколаїв. Укріплення побудовані австро-угорськими фортифікаторами в три етапи: I етап – у 1854-55 рр., II етап – у 1892-1902 рр., III етап – у 1912-1914 роках (Ющенко, Петрик та Піняжко, 2019, с.165-169).

Таблиця 1.

Перелік укріплень по номерах згідно даних російської розвідки за 1897-1902 рр. (Рис.1)

Номер на 1897 рік	Номер на 1902 рік	Тип укріплення	Сучасний стан
1	17	Піхотний редут з 3 гарматами, зі старого укріплення 1854-55 рр.	Знищено
2	16с	Піхотний редут з 2 гарматами	Знищено
3	16b	Батарей на 4 гармати	Знищено
4	16a	Піхотний редут	Частково зберігся
5	15b	Піхотний редут	Знищено
6	15a	Піхотний редут	Знищено
7	14	Піхотний редут, зі старого укріплення 1854-55 рр.	Частково зберігся
8	13b	Піхотний редут	Знищено
9	13с	Батарей на 6 гармат	Знищено
10	13a	Піхотний редут	Частково зберігся
11	12b	Піхотний редут	Частково зберігся

12	12c	Батарея на 4 гармати, зі старого укріплення 1854-55 рр.	Частково зберігся
13	12a	Піхотний редут	Повністю зберігся
14	-	Батарея на 4 гармати, з піхотним прикриттям, зі старого укріплення 1854-55 рр., імовірно ліквідована до 1902 року	Знищено
15	11b	Піхотний редут	Повністю зберігся
16	11c	Батарея на 9 гармат, зі старого укріплення 1854-55 рр.	Знищено
17	11a	Піхотний редут	Знищено
18	10b	Батарея на 6 гармат, зі старого укріплення 1854-55 рр.	Частково зберігся
19	10a	Піхотний редут	Повністю зберігся
20	9b	Батарея на 4 гармати	Знищено
21	9a	Піхотний редут	Знищено
22	7b	Піхотний редут	Знищено
23	7c	Батарея на 6 гармат	Знищено
24	7a	Піхотний редут	Знищено
25	5	Піхотний редут з 2 гарматами, зі старого укріплення 1854-55 рр.	Знищено
-	6a	Піхотний редут	не збудовано
-	6b	Батарея на 4 гармати	не збудовано
-	4a	Піхотний редут, на півд. березі Дністра, вказано що побудований наприкінці 1897 року. Але в 1902 році зазначений, як передбачений для будівництва по мобілізації	Частково зберігся
-	19	Піхотний редут	Знищено
-	20	Піхотний редут	Знищено
-	1	Піхотний редут біля станції, будівництво по мобілізації	-
-	2	Піхотний редут біля станції, будівництво по мобілізації	-
-	3	Піхотний редут біля мостів, будівництво по мобілізації	-
-	4b	Піхотний редут на півд. березі Дністра, будівництво по мобілізації	-
-	18	Піхотний редут, будівництво по мобілізації	-

Розробка проекту нового пасу укріплень Миколаїв-Розвадівського передмостового укріплення (III етап) розпочалася в 1912 році, під час мобілізаційних заходів в ході т.зв. «Балканської кризи». Імовірно, в тому ж році було розпочато і перші будівельні роботи, судячи з напису «1912» в одному з печерних сховищ. Згідно з наявними архівними джерелами (Linearskizzen ..., 2914), основний обсяг будівництва мав відбутися за два роки – 1913 та 1914-й. Основні будівельні роботи здійснені в 1913 році, частина укріплень добудована в 1914 році, але повністю проект так і не був зреалізований через початок Першої світової війни (рис. 1).

Одна з ключових груп укріплень III етапу будівництва отримала назву «Gruppe Lysa gora» (Група Лиса гора). Укріплення групи «Лиса гора» займали ключове положення в системі нових укріплень, займаючи панівну висоту на найбільш важливому напрямку – вздовж тогочасної шосейної дороги Львів-Стрий, що підходила до м. Миколаїв з півночі, проходячи вздовж східного підніжжя височини. Укріплення займали велику, розлогу височину, позначену на австрійській військовій мапі як висота 364, з назвою «Lysa goroka», від якої і була отримана назва групи укріплень.

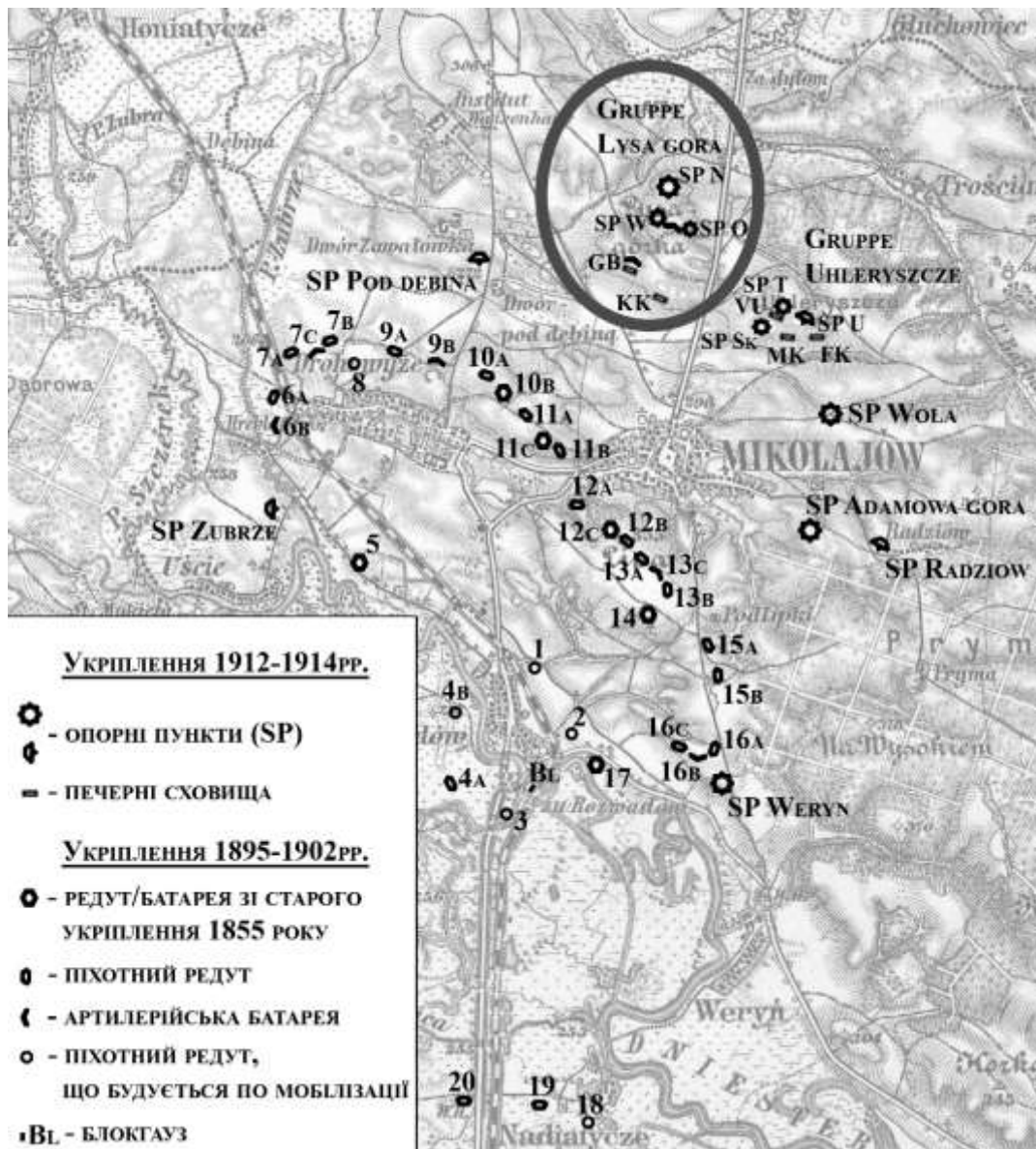

Рис. 1. Схема Миколаївського передмостового укріплення станом на 1914 рік. Рис. М.Юценка.

На сучасній топографічній мапі 1:10000 – це висота 338,3 м н.р.м., що попри назву «Лиса гора» має також ще один сучасний топонім – «Горби Тарандова». Перевищення над оточуючою місцевістю досягає від 30 до 70 метрів. Безпосередньо північніше височини старе шосе перетинало долини річки Зубра та ручаю Барбара біля їх злиття, які також добре проглядалися з Лисої гори. На північний захід лежить ще одна розлога височина 306 (сучасна відмітка висоти в тому місці – 300,2 м н.р.м.), через яку проходила дорога з с. Демня повз сиротинський притулок графа Скарбека (с. Заклад) на м. Миколаїв та с. Дроговиж. На схід від Лисої гори за широкою улоговиною лежить висота 367 (сучасна відмітка висоти 362,4 м н.р.м.), позначена на австрійській військовій мапі також як «Углеріще», сучасний топонім – той самий. Вона має значно більшу площу, ніж Лиса гора і теж була частково зайнята укріпленнями групи «Углеріще» (рис. 2).

Лиса гора має форму трикутника, звернутого верхівкою на північ. Височина складається з двох виражених частин – північної та південної висот. Обидві частини мають майже рівні, подібні до плато, верхівки, та схили різного нахилу, місцями дуже

круті. На сучасній топографічній мапі масштабу 1:10000 північна висота має позначку висоти 338,3 м н.р.м., підписана як «Лиса», витягнута з південного сходу на північний захід, по периметру частково вкрита мішаним лісом, верхівка – самосійними перелогами. Південна висота має максимальну позначку 326,6 м н.р.м., простягається зі сходу на захід.

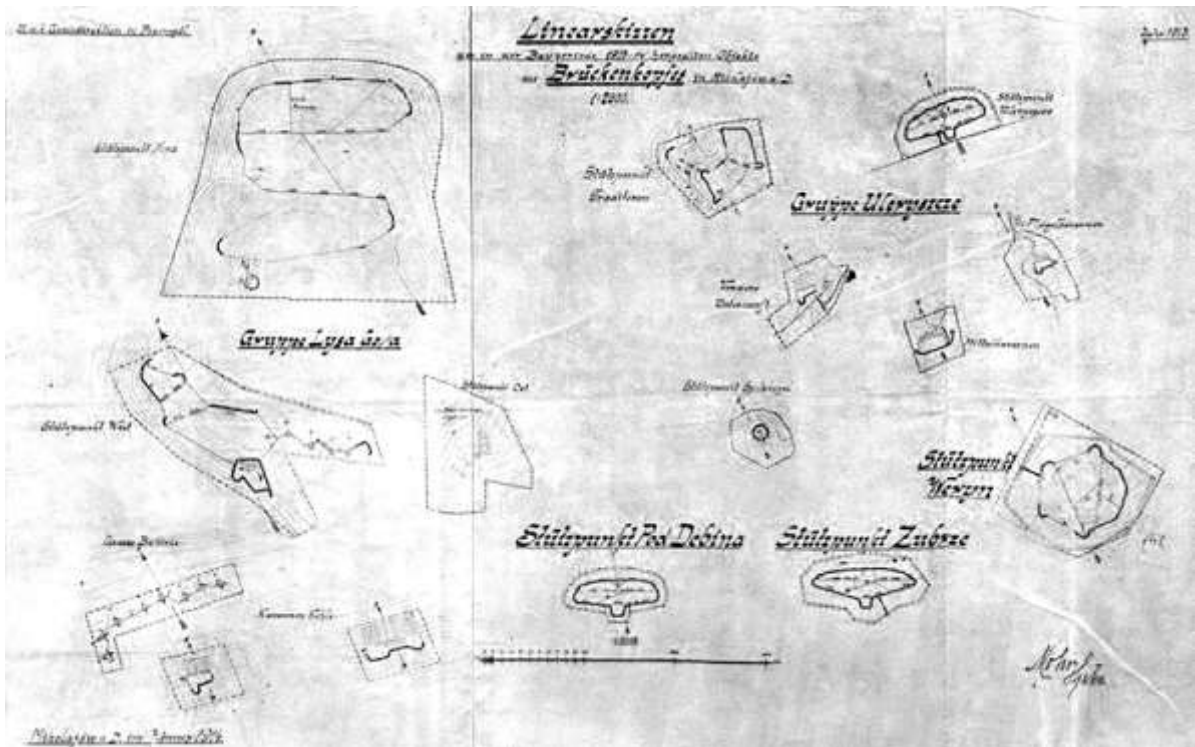

Рис. 2. Укріплення, що споруджувались у 1912-1913 роках. (Linearskizzen, 1914 – Звіт перевірки Генеральної Інженерної Інспекції /General Genie Inspektion. Відень, 20 червня 1914 року).

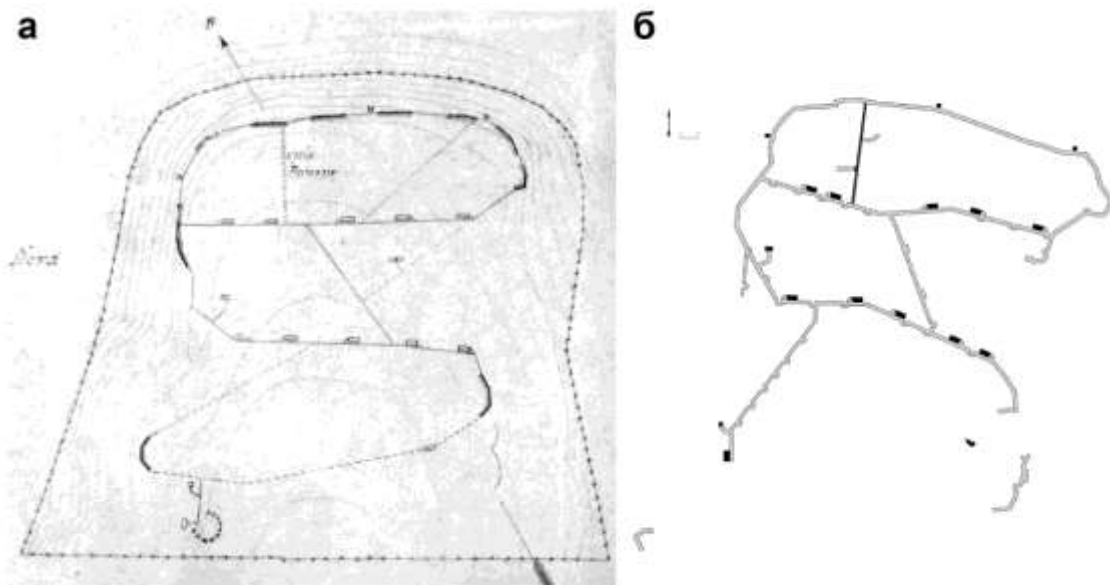

Рис. 3. Опорний пункт «Північ» групи «Лиса гора»: а – архівна схема 1914 р., б – обміри існуючого стану (М. Юценко, 2019 р.)

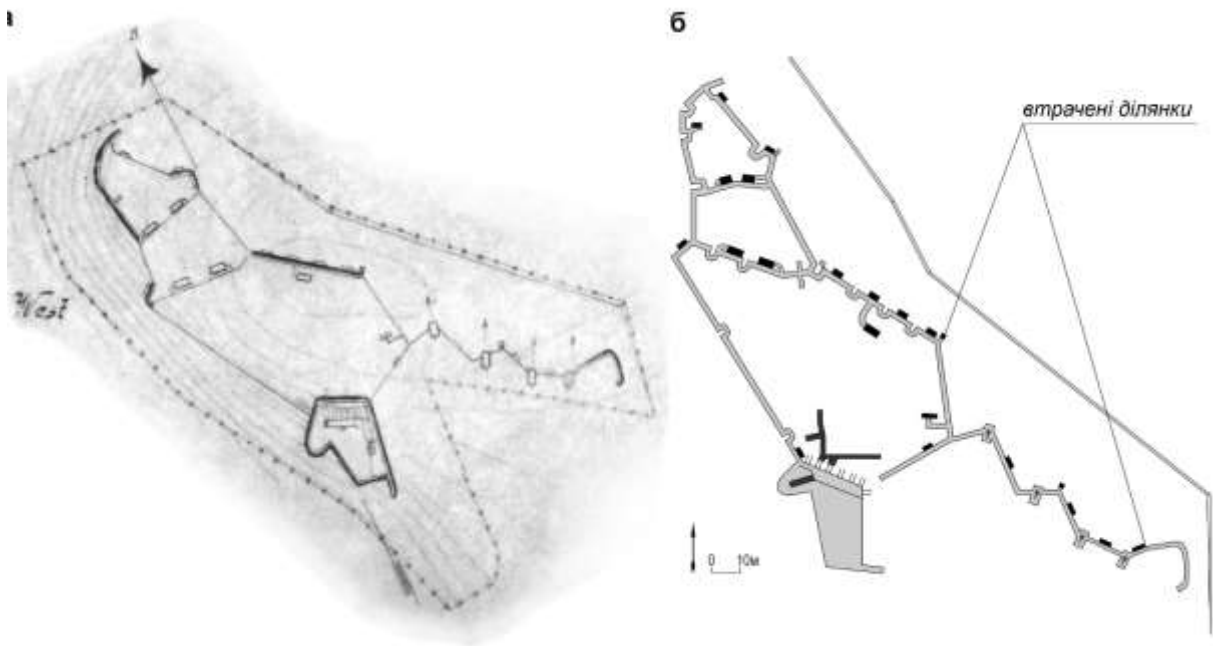

Рис. 4. Опорний пункт «Захід»: а – архівна схема 1914 р., б – реконструкція реалізованих укріплень за матеріалами обмірів існуючого стану (М. Юценко, 2019 р.)

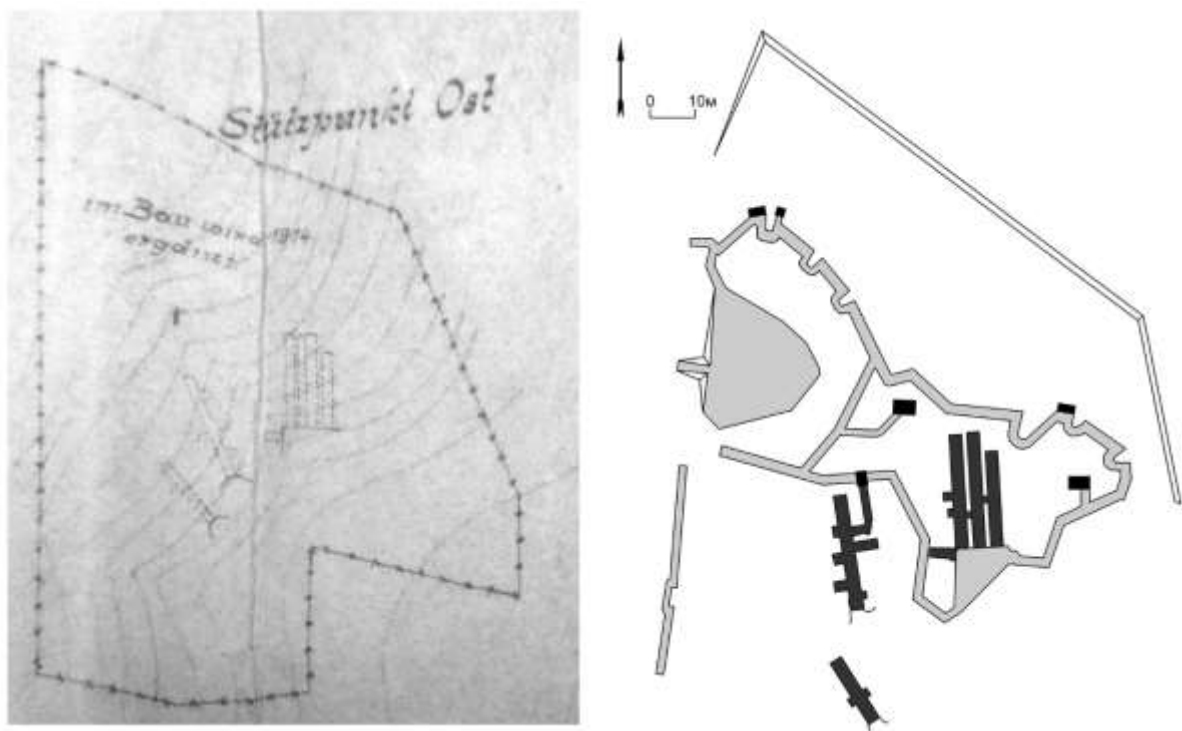

Рис. 5. Опорний пункт «Схід»: а – архівна схема 1914 р., б – обміри існуючого стану (М. Юценко, 2019 р.)

Укріплення групи «Лиса гора» (оригінальна назва "Gruppe Lysa Gora"), за довоєнним проектом повинні були мати в своєму складі шість частин: опорний пункт "Північ" (Stützpunkt Nord), опорний пункт "Захід" (Stützpunkt West), опорний пункт "Схід" (Stützpunkt Ost), Велика

батарея (Grosse batterie), "Горжеві (тильні)" печери (Kavernen Kehle) – східна та західна ділянки (з розривом).

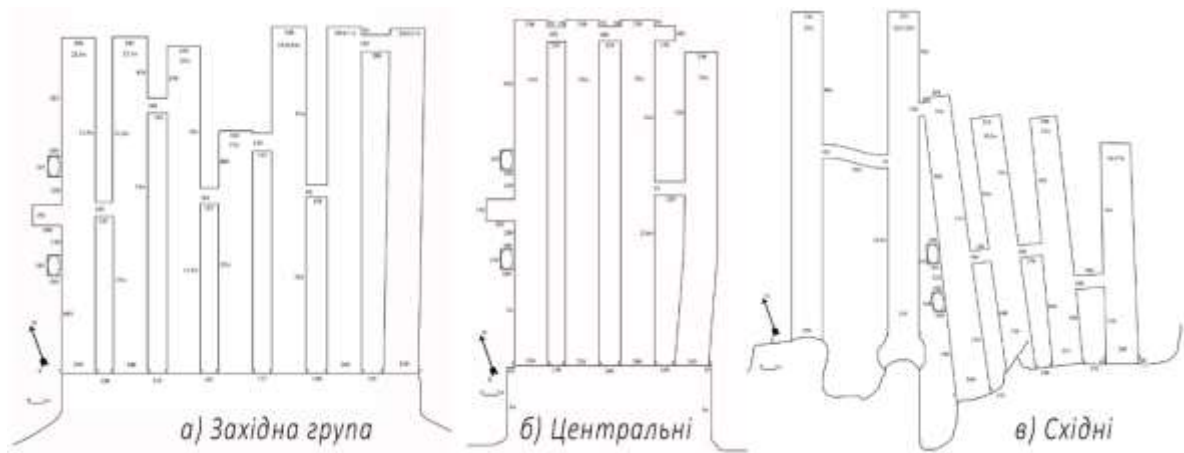

Рис. 6. Тильні (горжеві) печери. Західна група (а) та Східна група (б, в). Обміри існуючого стану – М.Ющенко, 2019 р.

Ці об'єкти стали предметом натурних обстежень комплексної групи дослідників у 2019 році, коли виконувалась паспортизація та розроблення проекту зон охорони комплексної пам'ятки – частини внесеної до Державного реєстру нерухомих пам'яток України пам'ятки історії місцевого значення Комплекс фортифікаційних та інженерних споруд «Фортеця м.Миколаїв» (Ох. № 2967-Льв). Обстеження проводили працівники Державного історико-культурного заповідника у м.Белзі, в тому числі й В.Петрик та М.Ющенко, архівні дослідження провів Т. Піняжко, топогеодезичне знімання – Ю.Горбатий. За результатами обстеження було виконано облікову документацію на комплекс об'єктів Групи Лиса гора. Також під науковим керівництвом В.Петрика за участю архітектора А.Крупи визначені території пам'яток та розроблений проект зон охорони для цієї групи фортифікаційних укріплень, затверджений Львівською обласною державною адміністрацією (Наказ № 47-ОС від 09. 08. 2019 р.).

Опис об'єктів:

Опорний пункт "Північ" (Stützpunkt Nord) займав північну частину висоти приблизно на рівні 310-317м. Стрілецькі траншеї звернуті на північ, захід та схід, покриваючи рушничним та кулеметним вогнем сектор не менше 200°. Під вогнем знаходилися підступи до висоти з боку долин р. Зубра та р. Барбара, шосе Львів-Стрий, та з боку с. Демня. Довжина лінії вогню в опорному пункті складає не менше 530 метрів. За умови зайняття її статутною шеренгою стрільців (1 стрілець на 1-1,5 метри лінії вогню) для формування щільного вогню, гарнізон опорного пункту можна оцінити в дві роти піхоти (в роті 244 рушниці). По довжині траншеї розташовано 4 спостережні пункти, стіни яких складені з місцевого каміння на розчині, покриття – армований бетон. Три спостережні щілини, розташовані через 90°, забезпечували огляд в секторі 180-200°. Майже або чітко квадратні в плані, зовнішній розмір 200x230см, внутрішній розмір 120x120см, 120x160см, споруди мають стіни товщиною 50 см, товщина армованого бетонного покриття – 15-17см. На крайньому лівому та правому флангах розташовано по одному кам'яно - бетонному бліндажу з амбразурами, які могли слугувати як для спостереження, так і для ведення вогню з рушниць. Лівofланговий має прямокутну форму, внутрішні розміри 518x220см, товщина стін 50см, одна амбразура в довгій стіні, навпроти входу. Правofланговий бліндаж зігнутий під кутом, має дві амбразури. Товщина зовнішньої стіни з амбразурами – 70см, тильної – 50см. Розміри сторін – 470, 260, 240, 120, 320 та 230см.

В середині опорного пункту розташовано ще 10 кам'яно - бетонних бліндажі у дві лінії. Кожен розрахований орієнтовно на відділення (10-12 солдат), внутрішні розміри в межах 500 x 200 см. Стіни з каменю на розчині, товщиною 50 см, дах - армований бетон, товщиною 15-25 см. Внутрішній розмір 6 x 3 м, вхід зроблений на одній з торцевих стін, також було щонайменше одне світлове/ вентиляційне вікно на фасадній стіні, звернутій до траншеї. Призначення решток ще одного бліндажа точно не встановлено, за розташуванням відповідає вбиральні. Всі бліндажі поєднані між собою та стрілецькою траншеєю ходами сполучень, також від першої лінії бліндажів в стрілецьку траншею веде критий хід сполучення – потерна неглибокого залягання. Має стіни з каменю-пісковіку на розчині, товщиною 30 см, дах – армований бетон товщиною 38-40см.

Як спостережні пункти, так і бліндажі (в усіх опорних пунктах) мали стіни товщиною 40-70 см, залізобетонні покриття товщиною 15-25 см. Такі товщі здатні були забезпечувати лише від шрапнелі, осколків снарядів та ударної хвилі близьких вибухів 76 мм фугасних снарядів (гранат). Пряме влучання в покриття або стіну, навіть покритих шаром ґрунту, призвело б до їх пробиття або розтріскування.

Опорний пункт "Захід" (Stützpunkt West) з примкнутою до нього артилерійською батареєю на 4 гармати займає північно-західну частину висоти на рівні 330-338м. Стрілецькі траншеї звернуті на південний захід, захід, північ та північний схід, покриваючи вогнем загальний сектор близько 170°. Довжина лінії вогню (частина, що зберіглася) становить близько 300 метрів (+70 метрів тилового редюїту), що дозволяє оцінити гарнізон щонайменше в одну роту піхоти (244 рушниці). Під вогнем знаходилися підступи до висоти з заходу та південного заходу, а також північний схил від верхівки висоти до опорного пункту «Північ». В складі опорного пункту було розпочато будівництво печерних сховищ в товщі піщанику, які не були закінчені. Перед входами було збудовано подвір'я, оточене бруствером, яке слугувало редюїтом опорного пункту. Також підготовлено вхідні портали для майбутніх підземних печерних сховищ, одне укриття було розташоване під подвір'ям. Було також 5 великих кам'яно-бетонних бліндажів, кожен на відділення, і 9 малих підбрустверних сховищ. Спостережний пункт був один, не зберігся. Бліндажі на відділення типові, 600x300см, кам'яні стіни 40-50см, покриття з армованого бетону товщиною 15-20см. Підбрустверні сховища меншого розміру, 400x300м, стіни 40-50см, покриття 15-20см. Ще два сховища були біля ходу сполучення до артилерійської батареї (не збереглися), і на самій артилерійській батареї мало бути чотири підбрустверні сховища та один спостережний пункт, які теж не збереглися.

Примкнута батарея не зберіглася, займала всю розлогу верхівку 338,3. Мала позиції для 4-х гармат, найімовірніше стандартні польові гармати М5 калібром 8см. Основний напрямок стрільби – північний схід, по шосе Львів-Стрий. Максимальна дальність вогню з такої гармати становить 6100м шрапнеллю та 7000м гранатами, отже під вогнем знаходився величезний відтінок шосе до с. Бродки, та місцевість обабіч шосе.

Опорний пункт "Схід" (Stützpunkt Ost). Займає виступ східного схилу висоти на рівні 315-330м. Довжина лінії вогню (частина, що зберіглася) становить не менше 140 метрів (+30 метрів тильної траншеї), що дозволяє оцінити гарнізон щонайменше в ½ роти піхоти (122 рушниці), або повна рота піхоти (5 офіцерів, 258 солдатів, озброєних 244 рушницями), за умови тримання частини стрільців в резерві в укриттях. Під обстрілом знаходилися підходи до висоти зі сходу та північного сходу, а також північно-східна частина верхівки висоти 338,3 в бік опорного пункту «Північ». В складі опорного пункту є три окремих печерних сховища в шарі місцевого піщанику – одне велике з 4-х приміщень, та два менших з одного приміщення кожне. З одного з печерних сховищ зроблено додатковий вихід в хід сполучення нагорі, захищений кам'яно-бетонним прохідним укриттям. Також опорний пункт мав один спостережний пункт розміром 210x210см, товщина стін 46-50см, товща даху – 18см, два бліндажі на відділення кожен, два підбрустверних

сховища. Сховища на відділення відрізняються розмірами, одне має габарити 400x200см, друге – 500x300см. В обох кам'яні стіни 40-50см, покриття з армованого бетону товщиною 15-20см. Підбрустверні сховища мають розміри 500x300см та 400x180см, стіни 40см, покриття 15-20см.

В центрі опорного пункту є майданчик, що міг використовуватися для розташування 1-2 гармат, які могли вести вогонь прямою наводкою на південний схід по сідловині між висотами «Лиса гора» та «Шпіцкегель» і «Углерище», або непрямою наводкою – на віддалені дистанції в північно-східному напрямку.

На південно-східному відрозі висоти 338,3, в 300 м від опорного пункту «Схід» (260 м на схід від відмітки 329,3), за проектом мав бути розташований невеликий опорний пункт, звернутий на схід до шосе Львів-Стрий (оригінальна назва невідома, умовна назва – «Схід 2»). Він мав тримати під обстрілом шосе та долину, по якому воно проходить, прикриваючи східні підходи до висоти 338,3. На його місці до наших днів зберігся лише незначний фрагмент стрілецької траншеї з траверсами, тому без археологічних досліджень неможливо встановити, яких розмірів було це укріплення.

Імовірно, що опорні пункти «Схід», «Захід» та розташована між ними артилерійська батарея мали бути з'єднані між собою в одну суцільну лінію оборони, яка займала найвищу частину «Лисої гори». Піхотні опорні пункти захищали артилерійську батарею насамперед з флангів та частково з фронту, маючи можливість вести перехресний вогонь перед нею. У випадку ж захоплення противником опорного пункту «Північ» оборона «Лисої гори» не руйнувалася, оскільки противник тоді опинявся би під вогнем прямою наводкою з гармат батареї та суміжних з нею опорних пунктів, які повністю контролювали всю верхівку висоти.

Споруди південної висоти 326,6 за проектом склалися з артилерійської батареї "Велика батарея" (Grosse batterie) на 8 гармат, тилових печерних сховищ та двох додаткових опорних пунктів на західному та південно-східному відрозах висоти. Артилерійська батарея займала безпосередньо гребінь висоти 326,6, при цьому 6 гармат мали основний напрямок стрільби на північ, на проміжок між шосе Львів-Стрий та с. Демня, а дві гармати на лівому фланзі батареї були звернуті на захід, в бік проміжку між «Закладом» та с. Дроговиж, тримаючи під вогнем всі польові дороги та залізницю Львів-Стрий. При цьому гармати, спрямовані на північ, могли вести лише перекидний вогонь через голови оборонців позиції на висоті 338,3, по цілевказівках з передових спостережних пунктів. В залежності від того, якими гарматами чи гаубицями могла бути озброєна ця батарея, вона могла тримати під вогнем місцевість на дистанціях від 1 до 7 і більше кілометрів. До наших часів жодних слідів від «Великої батареї» не залишилося.

По південному, крутому схилу висоти розташовувалися дві групи печерних сховищ під загальною назвою "Горжеві (тильні) печери" (Kavernen Kehle). Вони зроблені в природних виступах пластів місцевого піщанику. Можна виділити Західні та Східні групи печер, при цьому Східна група складається з двох близько розташованих, але не поєднаних між собою під землею, підгруп печер. Основне призначення цих печер – укриття для особового складу піхотних резервів, артилеристів «Великої батареї» та, імовірно, боєприпасів. Кожна група складається з кількох паралельних печер, поєднаних між собою проходами. Довжина окремих печер в групі сягає 25 метрів, ширина кожної – 230-240 см, висота – 220-230 см, склепіння заокруглене. Входи в печери передбачали встановлення дерев'яних стінок з дверима, для яких в пісковикових стінках вирубано ніші-штраби. Для самооборони цих сховищ на випадок обходу висоти противником, перед входами кожної групи печер було зроблено майданчики з бруствером, звернутим в бік долини, який дозволяв прикрито розташувати стрільців.

Передвоєнним проектом також передбачалося будівництво великого опорного пункту західніше «Великої батареї». Оригінальна назва невідома, умовна назва – «Південно-західний». Опорний пункт мав займати висунутий на захід відрог висоти, в районі сучасної відмітки 317,1 та прикривати підходи з північного заходу та заходу, від с. Демня та «Закладу». Також він

безпосередньо прикривав би «Велику батарею» та тиллові печерні сховища. Наскільки встигли розбудувати в 1914 році цей опорний пункт – невідомо. Зараз на його місці розташована дачна забудова, тому жодних слідів укріплень виявити не вдалося.

На південно-східному відрозі висоти 326,6 передвоєнним проектом передбачався невеликий опорний пункт, що мав бути розташований біля відмітки 321,9. Оригінальна назва невідома, умовна назва «Південно-східний». Звернутий на схід в бік долини, він мав контролювати відтінок шосе Львів-Стрий біля свого підніжжя та прикривав би зі сходу «Велику батарею» і тиллові печерні сховища. Чи встигли збудувати в 1914 році цей опорний пункт – невідомо, оскільки в наш час на його місці слідів траншей та споруд не виявлено.

Крім вищезгаданих укріплень, до початку бойових дій у 2014 р. встигли додатково побудувати окремі стрілецькі окопи в проміжках між опорними пунктами: короткий (приблизно 20 м) окоп між опорними пунктами «Північ» та «Захід», та дві короткі стрілецькі траншеї (довжиною 30 та 40 м) між опорними пунктами «Північ» та «Схід». Призначення їх – обстріл схилу висоти «Лиса гора» в проміжках між опорними пунктами.

Виходячи з того, що кількісний склад гарнізонів трьох опорних пунктів висоти 338,3 оцінюється в 4 роти піхоти (повний піхотний батальйон), і ще щонайменше 2 роти потрібні були б для прикриття флангів «Великої батареї», а також потрібні були резерви на заміщення втрат та на випадок контратак, загальний повний гарнізон групи «Лиса гора» можна оцінити щонайменше в півтора, а оптимально - в 2 батальйони піхоти (по 19 офіцерів та 1058 солдатів в батальйоні, на озброєнні 976 рушниць та 1-2 кулемети, разом в двох батальйонах – 1952 рушниці та 2-4 кулемети) та дві артилерійські батареї (на 4 та 8 гармат кожна).

У 1914 році, з початком Першої світової війни, австро-угорські війська в Галичині зазнали серії поразок в битвах на р. Золота Липа, Гнила Липа та на підступах до Львова. Тому австрійське командування прийняло рішення залишити Львів без бою в ніч на 3 вересня. Вже 4-го вересня до Миколаєва починають стягуватися VIII-й та XXIV-й корпуси 8-ї армії генерала Брусилова, 4-5 вересня була проведена розвідка та обстріл укріплень артилерією, а штурм планувався на ранок 6-го вересня. Але до штурму не дійшло, оскільки 20-а піхотна дивізія 2-ї австрійської армії, яка займала Миколаїв-Розвадівське передмістове укріплення, в ніч на 6 вересня за наказом відійшла за ріку Дністер, покинувши на позиціях артилерію (Белой 1929, с. 218, 223). Влітку 1915-го року, коли загальний фронт у Галичині посувався на схід, вже австро-угорські війська відбивали свої ж укріплення, в яких розташовувалися російські війська, але ті теж не затрималися на цих оборонних позиціях. Востаннє бої на опорних пунктах під Миколаєвом відбулися 18 травня 1919 року, коли польські війська в ході бою, що тривав весь день, витіснили з району Миколаїв-Розвадів війська Української Галицької армії, що були змушені відступити на схід (Литвин 1998, с. 359-361).

Отже, в ході Першої світової війни та Українсько-польської війни 1918-1919 рр. відбувались короткотривалі бої за взяття укріплень Миколаїв-Розвадівського тет де пону. Однак незначна тривалість боїв і швидке покинення позицій оборонцями призвели до того, що основна маса укріплень не зазнала значних руйнувань від артилерійських обстрілів. Основні руйнування цих укріплень відбулись після Другої світової війни – внаслідок розбирання місцевими мешканцями на будівельні матеріали та цільового підриву підрозділами МГБ під час боротьби з українськими повстанцями.

В часи СРСР території укріплень групи «Лиса гора» використовувались для навчально-військових занять школярів та резервістів, отримавши народну назву «Стрільбище». Схили гори заросли лісом, яким опікувалось підприємство «Галсільліс». З початку XXI ст. територія укріплень і далі поступово заростала чагарниками та лісом, об'єкти фортифікацій руйнувались переважно під впливом природних чинників. Печерні сховища групи «Лиса гора» увійшли до території м.Миколаєва, і в 2010-х роках з півдня до печер впритул підійшли ділянки

індивідуальної садибної забудови. Ці печерні сховища є об'єктами активного туристичного відвідування. Генеральним планом с.Дроговиж територія Лисої Гори, де розташовані укріплення опорних пунктів «Захід», «Північ» та «Схід», виділена під категорію Паркових та рекреаційних територій. А у 2017 р. укріплення Миколаїв-Розвадівського тет де пону були внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка історії місцевого значення – Комплекс фортифікаційних та інженерних споруд «Фортеця м. Миколаїв» (Ох. № 2967-Лв).

На жаль, це не завадило незаконній передачі ділянок опорних пунктів «Північ» та «Схід» у приватну власність, що поставило під загрозу знищення цих фортифікацій у зв'язку з намірами власників влаштувати на цій території кар'єр з видобутку піску. Отже, визначення меж територій та зон охорони пам'яток групи «Лиса гора» є засобом їх збереження від загрози руйнування.

Визначення зон охорони. Територія пам'ятки Групи «Лиса гора» є дискретною, і складається із шести окремих складових із власними територіями, що визначені за архівними матеріалами та на підставі натурних обстежень: 1) опорний пункт "Північ" – 7,82 га; 2) опорний пункт "Захід" – 2,87 га; 3) опорний пункт "Схід" – 1,55 га; 4) західна група печерних сховищ "Горжеві (тильні) печери" – 0,46 га; 5) східна група печерних сховищ "Горжеві (тильні) печери" – 0,54 га; 6) польові укріплення – 0,01 га. Разом сумарна територія складових частин пам'ятки «Група «Лиса гора» Комплексу фортифікаційних та інженерних споруд «Фортеця м. Миколаїв» становить 13,25 га. Для забезпечення збереження фортифікаційних об'єктів також визначені зони охорони пам'яток: охорони зони, зони регулювання забудови та зони охоронюваного ландшафту. Сумарна площа зон охорони пам'яток Групи «Лиса гора» складає 122,77 га, з них 69,41 га – це зони охоронюваного ландшафту. В цих межах встановленні режими та обмеження використання територій зон охорони пам'яток.

У 2020 р. робоча група, до якої входять і автори статті, продовжила обстеження пам'яток комплексу фортифікаційних споруд фортеці м. Миколаїв. Комплексні наукові дослідження передбачають топогеодезичне знімання територій пам'яток, натурне обстеження, фотофіксацію, складання облікових карток. Опісля для кожного з об'єктів, що є складовими комплексної фортифікаційної пам'ятки, буде розроблений проект зон охорони. У найближчій перспективі, з ініціативи громадських пам'яткоохоронних організацій, міської ради Миколаєва та депутатів Миколаївського району Львівської області, планується реалізувати Програму збереження пам'ятки історії місцевого значення Комплексу фортифікаційних та інженерних споруд «Фортеця м. Миколаїв» (Ох. № 2967-Лв) та створення історико-культурного парку «Миколаївська фортеця».

Висновки

Миколаїв-Розвадівське передмостове укріплення (або ж – «Миколаївська фортеця») є на сьогодні найкраще збереженим зразком цілісного комплексу фортифікацій австрійської військової школи кінця XIX – початку XX ст. в Україні. Це також важлива пам'ятка військової історії, що є свідком військових подій Першої світової війни на наших землях. Для збереження укріплень пам'ятки історії Комплексу фортифікаційних та інженерних споруд «Фортеця м. Миколаїв» необхідно завершити комплексні наукові дослідження та паспортизацію усіх збережених фортифікаційних споруд та історичних місць розташування втрачених. З метою належного використання і подальшого збереження цієї унікальної пам'ятки пропонується розробити та втілити в життя Концепцію Регіонального історико-культурного парку «Миколаївська фортеця».

Використана література та джерела

Австрійська військова топографічна мапа в масштабі 1:75000, лист ZONE 7 COL XXX Mikolajow und Bobrka, видання 1879 року.

Linearskizzen der in der Bauperiode 1913/1914 hergestellten Objekte des Brueckenkopfes in Mikolajow a/D. 1:2500 (Звіт перевірки Генеральної Інженерної Інспекції /General Genie Inspektion.). Відень, 20 червня 1914 року. ÖStA/KA MBeh GGI Nr. 630 res. ex 1914. Австрійський Державний Архів. – збірний лист схем укріплень, збудованих у 1913 році в Миколаївському передмостовому укріпленні.

Белой, А., 1929. *Русская армия в великой войне. Галицийская битва*. Москва-Ленинград.

Войтович, Л., 2019, Загадки фортеці «Миколаїв». *Громада*, 26 лютий 2019 р.

Войтович, Л., 2019, Форт «Тарандов» фортеці Миколаїв. *Громада*, 10 березень 2019 р.

Корчинський, О., 2011, Про печерні комплекси в місті Миколаєві на Львівщині та його околицях. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 15. Львів, с.232-256.

Литвин, М. 1998. *Українсько-польська війна 1918-1919 рр*. Львів: Інститут українознавства НАНУ ім. І.Крип'якевича, Інститут Центрально-Східної Європи.

Ющенко, М., 2014, Австрійські укріплення в Галичині. *Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття. Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної заочної конф.*, 5, 6 червня 2014 р. Київ: Нац. військово-історичний муз. України, с.113-117.

Ющенко, М., 2014, Дністровський сектор галицької лінії укріплень. *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 253-259.

Ющенко, М., 2015. Печерні Сховища Миколаївського тет-де-пону. *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», с.226-230.

Ющенко, М., Петрик, В. та Піняжко, Т., 2019, Миколаїв-Розвадівське передмостове укріплення 1854-1914 рр. (brukenkopf Mikolajow-Rozwadow). *Збірник матеріалів Археологія & Фортифікація України*. Кам'янець-Подільський, с.165-171.

References

Austrian military topographic map at a scale of 1: 75000, letter ZONE COL XXX Mikolajow und Bobrka, vydannya 1879 roku.

Linearskizzen der in der Bauperiode 1913/1914 hergestellten Objekte des Brueckenkopfes in Mikolajow a/D. 1:2500 (Zvit perevirky Heneral'noyi Inzhenernoyi Inspektsiyi /General Genie Inspektion.). Viden', 20 chervnya 1914 roku. ÖStA/KA MBeh GGI Nr. 630 res. ex 1914. Avstriys'kyu Derzhavnyu Arkhiv. – zbirnyy lyst skhem ukriplen', zbudovanykh u 1913 rotsi v Mykolayivs'komu peredmostovomu ukriplenni.

Beloy, A., 1929. *The Russian army in the Great War. The Battle of Galicia*. Moskva-Lenynhrad.

Voytovych, L., 2019, Mysteries of the fortress "Nikolaev". *Hromada*, 26 lyuty 2019 r.

Voytovych, L., 2019, Fort "Tarandov" of the fortress of Nikolaev. *Hromada*, 10 berezen' 2019

Korchyns'kyu, O., 2011, About cave complexes in the city of Mykolayiv in the Lviv region and its environs. *Materialy i doslidzhennya z arkeolohiyi Prykarpattya i Volyni*, 15. L'viv, s.232-256.

Lytvyn, M. 1998. *Ukrainian-Polish War of 1918-1919*. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva NANU im. I.Kryp'yakevycha, Instytut Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy.

Yushchenko, M., 2014, Austrian fortifications in Galicia. *Voyenna istoriya Ukrayiny. Halychyna ta Zakarpattya. Zb. nauk. prats' za materialamy Vseukr. nauk. viys'kovo-istorychnoyi zaochnoyi konf.*, 5, 6 chervnya 2014 r. Kyiv: Nats. viys'kovo-istorychnyy muz. Ukrayiny, s.113-117.

Yushchenko, M., 2014, Dniester sector of the Galician line of fortifications. *Arkheolohiya & Fortyfikatsiya Ukrayiny. Zbirnyk materialiv IV Vseukrayins'koyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi*. Kam'yanets'-Podil's'kyu: PP «Medobory-2006», s. 253-259.

Yushchenko, M., 2015. Cave Repositories of the Nikolaev tet-de-pon. *Arkheolohiya & Fortyfikatsiya Ukrayiny. Zbirnyk materialiv V Vseukrayins'koyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi*. Kam'yanets'-Podil's'kyu: TOV «Drukarnya Ruta», s.226-230.

Yushchenko, M., Petryk, V. ta Pinyazhko, T., 2019, Mykolaiv-Rozwadow bridgehead fortification of 1854-1914 (brukenkopf Mikolajow-Rozwadow). *Zbirnyk materialiv Arkheolohiya & Fortyfikatsiya Ukrainy*. Kam"yanets'-Podil's'kyi, s.165-171.

¹V. Petryk, ²M. Yushchenko, ³T. Pinyazhko

¹*Docent of Department of Restoration of Architectural and Artistic Heritage,
Lviv Polytechnic National University,
ORCID: 000-0001-7960-2239*

²*Researcher of The State Historical and Cultural Preserve in the Town of Belz
ORCID: 0000-0001-8884-570X*

³*Architect in Kiss Architektur ZT GmbH, Wien*

REINFORCEMENT OF THE LYSA GORA GROUP OF THE MYKOLAYIV-ROZVADIV BRIDGEHEAD FORTIFICATION

© Petryk V., Yushchenko M., Piniashko T., 2020.

Abstract: the article considers one of the groups of fortifications of the third stage of construction of the Mykolayiv-Rozvadiv bridgehead fortification (tet de pon), which was called «Gruppe Lysa gora» (Lysa gora group). The fortifications of the Lysa gora group are now in danger of destruction due to the active increase of economic activities for the development of sand deposits in quarries. The purpose of the article is to introduce into scientific circulation information about one of the key fortifications of Mykolayiv-Rozvadivsky tet de pon, proposals for further use of this cultural heritage site.

Mykolaiv-Rozwadiw bridgehead fortification is a complex of fortifications that protected the bridge crossings (road and railway) across the Dniester River near the town of Rozwadiw with entrances through the town of Mykolaiv. The fortifications were built by Austro-Hungarian engineers in three stages: 1) in 1854-55, 1) in 1892-1902, 3) in 1912-1914. Development of the project of a new belt of fortifications (stage 3) began in 1912, during the Balkan crisis. According to archival sources, the main construction volumes was completed in two years - 1913 and 1914. But this project was not fully realized due to the beginning of the First World War.

The fortifications of the Lysa Hora group occupied a key position in the system of the new line of fortifications, being located on the high hill in the most important direction - along the then Lviv-Stryi highway, which approached Mykolayiv from the north.

The fortifications of the Lysa Hora group consist of six main parts: the northern stronghold (Stützpunkt Nord), the western stronghold (Stützpunkt West), the eastern stronghold (Stützpunkt Ost), the Great Battery (Grosse batterie), and the rear cave shelters (Kavernen Kehle) - eastern and western sections, consisting of three groups of caves. The strong points consist of trenches with dugouts covered with reinforced concrete slabs. There are also underground passages and separate observation posts and cave shelters. This extensive defense system had well-equipped artillery positions. The total garrison of the Lysa Hora group can be estimated at 2 infantry battalions (19 officers and 1,058 soldiers per battalion), which were also armed with 4 machine guns and two artillery batteries.

During the First World War and the Ukrainian-Polish War of 1918-1919, only short-term battles took place for the capture of the fortifications of Mykolayiv-Rozvadiv tet de pon. Therefore, the fortifications were not significantly destroyed at this time. However, the main

destruction of these fortifications took place after the Second World War and at the beginning of the 21st century.

In 2017, the fortifications of Mykolayiv-Rozvadiv tet de pon were included in the State List of Cultural heritage of Ukraine as a historical site called Complex of fortifications and engineering structures "Fortress of Mykolayiv". To preserve this site it is planned to create a historical and cultural park "Fortress of Mykolayiv" as a protected area.

Key words: tet de pon, Mykolayiv-Rozvadiv bridgehead fortification, Lysa gora, Mykolayiv, Halychyna, the First World War.